שהרי דין זה של ירושת פי שנים בבכור הוא בין אם חָלְקוּ בירושה הוא רק עִם אח אֶחָד, ובין אם חָלְקוּ בירושה הוא עִם חֲמִשָּׁה אחים נוספים, ויש ללמוד זה מזה, מַה באופן שחָלְקוּ בירושה הוא עִם אח אֶחָד, הבכור מקבל פִּי שְׁנַיִם כְּנֶגֶד אֶחָד, כן הדין אַף כשמקבל חָלְקוּ וחולק בירושה עִם חֲמִשָּׁה אחים נוספים, מקבל הבכור פִּי שְׁנַיִם רק כְּנֶגֶד אֶחָד מן האחים, ולא פי שנים מכולם.

הברייתא מנסה לדחות סברא זו: אוֹ כְּלָךְ לְדַרְדָּךְ זוֹ – שמא תלך בדרכה זו בדרך אחרת, ותדרוש כך, הרי הבכור יורש פי שנים בין כשחָלְקוּ עִם אֶחָד, ובין כשחָלְקוּ עִם חֲמִשָּׁה, מַה באופן שחָלְקוּ עִם אֶחָד מקבל הבכור פִּי שְׁנַיִם בְּכָל הַנִּכְסִים, שהרי מחלקים את הנכסים לשלשה, והבכור מקבל שני שליש ואחיו שליש, אַף באופן שחָלְקוּ עִם חֲמִשָּׁה, יקבל הבכור פִּי שְׁנַיִם בְּכָל הַנִּכְסִים, והיינו שני שליש מכל הנכסים, וחמשת אחיו יתחלקו בשליש הנותר. דוחה הברייתא: תַּלְמוּד לוֹמַר (דברים כא טז) 'וְהָיָה בְּיוֹם הַנְחִילוֹ אֶת בָּנָיו אֵת אֲשֶׁר יִהְיֶה לוֹ, לא יוכל לְחַבֵּר אֶת בֶּן הָאֲהוּבָה עַל פְּנֵי בֶן הַשְּׂנוּאָה הַבְּכֹר', והרי לכאורה פסוק זה מיותר, שבפסוק שאחריו כבר כתוב שהבכור נוטל פי שנים, שנאמר (שם כא יז) 'כִּי אֶת הַבְּכֹר בֶּן הַשְּׂנוּאָה יַכִּיר לָתֵת לוֹ פִּי שְׁנַיִם', אלא ודאי מכך שכתבה התורה 'ביום הנחילו את בניו' ותלתה את עיקר הירושה באחים ולא בבכור יש ללמוד שהַתּוֹרָה רִיבְּתָה נַחֲלָה אֲצֶל אַחִין – באה התורה ללמד שיש אופנים שרוב הירושה מגיעה ליד האחים הפשוטים, ולא ליד הבכור, והיינו כשיש לבכור שלשה אחים או יותר, וללמד שאין הבכור נוטל פי שנים מכל הנכסים, שאם כן לעולם רוב הירושה מגיעה ליד הבכור. הָא [–הרי] מדרשה זו מוכח, שאֵין עָלְיךְ לְרַוּוחָ כַּלָּשׁוֹן הָאַחֲרוֹן, שהבכור מקבל פי שנים בכל הנכסים, אֶלָּא כַּלָּשׁוֹן הָרִאשׁוֹן, שהבכור מקבל פי שנים מאחד האחים.

מביאה הברייתא ראיה נוספת לדין זה: וְאוֹמֵר – ויש ללמוד זאת מפסוק נוסף (דברי הימים א' ה א) 'וּבְנֵי רְאוּבֵן בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכוֹר וּבְחַלְלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְכֹרָתוֹ לִבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהִתְיַחֵשׂ לַבְּכֹרָה', כלומר, ראובן הוא הבכור, וכיון שחילל את יצועי אביו נענש וניתנה בכורתו ליוסף, ולא שיתייחס יוסף להיות בכור לגמרי, אלא רק לענין נטילת שני חלקים בירושה, כבכור. וְאוֹמֵר (שם ה ב) 'כִּי יְהוּדָה גָּבַר בְּאֶחָיו וְלְנָגִיד מִמֶּנּוּ וְהַבְּכֹרָה לְיוֹסֵף'. ויש לדרוש, שבפסוקים אלו נֶאֱמְרָה לשון בְּכוֹרָה לְיוֹסֵף, וכן נֶאֱמְרָה לשון בְּכוֹרָה לְדוֹרוֹת, שנאמר (דברים כא יז) 'לוֹ מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה', מַה לגבי בְּכוֹרָה הָאֲמוּרָה לְיוֹסֵף הכוונה שקיבל פִּי שְׁנַיִם בְּאֶחָד מן האחים, וכמו שיבואר להלן, אַף בְּכוֹרָה הָאֲמוּרָה לְדוֹרוֹת היינו שיקבל הבכור פִּי שְׁנַיִם בְּאֶחָד, ולא פי שנים בכל הנכסים. ממשיכה הברייתא בהוכחתה: וְאוֹמֵר בברכת יעקב ליוסף (בראשית מח כב), 'וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שְׁכֶם [–חלקן] אַחַד עַל אַחֶיךָ אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי', וְכִי בְּחַרְבּוֹ וּבְקַשְׁתּוֹ לָקַח, וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר (תהלים מד ז) 'כִּי לֹא בְקַשְׁתִּי אֶבְטָח וְחַרְבִּי לֹא תוֹשִׁיעֵנִי', אֶלָּא חַרְבִּי זוֹ תְּפִלָּה, קַשְׁתִּי זוֹ בַּקָּשָׁה, ולהלן יבואר מה מוכח מפסוק זה.

הגמרא מבררת מה לומדת הברייתא מכל הפסוקים שהובאו בה. שואלת הגמרא: מַאי – מהו שאמרה הברייתא וְאוֹמֵר וּבְנֵי רְאוּבֵן בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל, כלומר, מדוע הוצרכה הברייתא לראיה נוספת ולא היה די לברייתא במה שהוכיחה מן הפסוק 'וְהָיָה בְּיוֹם הַנְחִילוֹ אֶת בָּנָיו'.

משיבה הגמרא: כך היא כוונת הברייתא, וְכִי תֵּימָא דהַאי – הפסוק 'וְהָיָה בְּיוֹם הַנְחִילוֹ לִבְרָכָיו יוֹחָנָן בֶּן בְּרוֹקָא הוּא דְּאָתָא – בא ללמד את דינו של רבי יוחנן בן ברוקא, שהאומר על בן אחד מבניו שיירש את כל נכסיו, דבריו חלים, וכמבואר להלן (קל.) שהוא לומד זאת מפסוק זה, לכן אומרת הברייתא, תָּא שְׁמַע דין זה מהפסוק 'וּבְנֵי רְאוּבֵן בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכוֹר וּבְחַלְלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְכֹרָתוֹ לִבְנֵי יוֹסֵף', וכשם ש'בכורתו' הנאמר ביוסף הכוונה שקיבל פי שנים מכל אחד מהאחים, אף מה שנאמר לגבי בכור 'לו משפט הבכורה' הכוונה שיטול פי שנים מכל אחד מהאחים, ולא פי שנים בכל הנכסים.

ועל זה המשיכה הברייתא ואמרה: וְכִי תֵּימָא, שלשון 'בְּכוֹרָה' שנאמרה בבכור רגיל, מִלשון 'בְּכוֹרָתוֹ' שנאמרה אצל יוסף לֹא נַמְרִינְן – אי אפשר ללמוד, כיון שאין זו אותה לשון ממש, תָּא שְׁמַע ראיה מהפסוק 'וְהַבְּכֹרָה לְיוֹסֵף', וכשם שבלשון זו הכוונה שיוסף קיבל פי שנים מאחד האחים כך בלשון 'בכורה' האמורה בבכור רגיל הכוונה שיקבל פי שנים מאחד האחים.

וסיימה על זה הברייתא: וְכִי תֵּימָא, יוֹסֵף גּוּפֵיהּ – עצמו, מַאי דְּפִי שְׁנַיִם כְּאֶחָד הֲוָה – מנין שהוא קיבל פי שנים כנגד אחד מהאחים, ולא כנגד כולם, תָּא שְׁמַע ראיה מפסוק זה, 'וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שְׁכֶם אַחַד עַל אַחֶיךָ', והיינו שקיבל יוסף רק חלק אחד נוסף על שאר האחים. רב פפא מקשה: אָמַר לֵיהּ רַב פָּפָּא לְאַבַּיֵי, מנין שיוסף קיבל חלק כנגד אחד האחים, אֵימָא – שמא נאמר שקיבל פחות מכך, כגון דְּיִקְּלָא בְּעֵלְמָא – עץ דקל אחד, או קרקע מועטת שהוסיף לו יעקב בשל בכורתו, ולא חלק שלם כשיעור חלק אחד האחים. מתרץ אביי: אָמַר לֵיהּ אביי, עָלְיךְ – כדי שלא תאמר כן אָמַר קְרָא (בראשית מח ה) 'אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי', כלומר, אפרים ומנשה שהם בניו של יוסף, כל אחד מהם יקבל חלק בפני עצמו כשאר השבטים, הרי שיוסף קיבל פי שנים מכל אחד מהאחים.

אגב שהובא בברייתא שיעקב העביר את הבכורה מראובן ליוסף, מבארת הגמרא ענין זה: בָּעָא מִינֵּיהּ [–שאל ממנו] רַבִּי חֶלְבּוֹ מֵרַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי, מָה רָאָה יַעֲקֹב שֶׁנָּטַל את הַבְּכוֹרָה מֵרְאוּבֵן וְנָתְנָהּ לְיוֹסֵף. תמהה הגמרא: מה כוונת רבי חלבו בשאלתו 'מָה רָאָה' יעקב שנטל את הבכורה מראובן', הרי 'וּבְחַלְלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו' כְּתִיב (דברי הימים א' ה א), ואם כן הטעם מפורש בפסוק. מבארת הגמרא את השאלה: אֶלָּא מָה רָאָה יעקב שֶׁנָּתְנָהּ דווקא לְיוֹסֵף, ולא לבן אחר. השיב לו רבי שמואל בר נחמני: אֲמַשּׁוֹל לְךָ מָשָׁל לָמָּה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְבַעַל הַבַּיִת שֶׁגִּדֵּל יָתוֹם בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, לִימִים הֶעֱשִׁיר אוֹתוֹ יָתוֹם, וְאָמַר, אֲהֵנֵיהוּ לְבַעַל הַבַּיִת מִנְּכָסַי, ויוסף נמשל לבעל הבית, ויעקב נמשל ליתום, שיוסף פרנס את יעקב במצרים, וכשהועברה הבכורה מראובן, בכיבוי העשיר יעקב, שהיתה לו מתנה חשובה זו, והחזיר טובה ליוסף שפירנסו, ונתן לו את הבכורה.

רבי חלבו דוחה את תשובתו של רבי שמואל בר נחמני: אָמַר לֵיהּ רבי חלבו, וְלִדְבָרֶיךָ, אִי לָאו דְּחָמָא רְאוּבֵן, לֹא מָהֲנֵי לֵיהּ לְיוֹסֵף וְלֹא מִדָּעַם – וכי אם ראובן לא היה חוטא, האם יעקב לא היה מהנה את יוסף ולא היה נותן לו כלום.

רבי חלבו מיישב את שאלתו באופן אחר. אמר רבי חלבו לרבי שמואל: אֶלָּא, רַבִּי יוֹנָתָן רַבָּךְ לֹא כָּךְ אָמַר, כדבריך, אלא כך, רְאוּיָה הָיְתָה הַבְּכוֹרָה לָצֵאת מֵרָחֵל, שתלד רחל את יוסף לפני שתלד לאה את ראובן, דִּכְתִיב (בראשית לז ב) 'אֵלֶּה תֹּלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף', ומשמע שעיקר תולדות יעקב הוא יוסף, והוא היה ראוי להיות הבכור, אֶלָּא שֶׁקִּדְּמָתָהּ לָאָה להנשא ליעקב וללדת את בכורו, בְּרַחֲמִים – בתפילה, וְאַף על פי כן, מִתּוֹךְ צְנִיעוּת שֶׁהָיְתָה בָּהּ בְּרָחֵל, הֶחֱזִירָהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לָהּ, שיוסף יהא הבכור.

הגמרא מבררת את דברי רבי יונתן. שואלת הגמרא: מַאי – מה כוונתו במה שאמר שקִּדְּמָתָהּ לָאָה בְּרַחֲמִים. משיבה הגמרא: דִּכְתִיב (בראשית כט יז) 'וְעֵינֵי לֵאָה רַכּוֹת', ויש לברר מַאי 'רַכּוֹת', אִילֵימָא – אם נאמר רַכּוֹת מַמָּשׁ, שהיו עיניה רגילות לדמוע ומפני כך היו רכות, וכי אֶפְשָׁר לומר כן, והרי אפילו בְּנָוֶת בָּהְמָה מְמָאָה לֹא דִּבֶּר הַכָּתוּב, דִּכְתִיב אצל נח (שם ז ח) 'מִן הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אֵינֶנָּה טְהֹרָה', ולא הזכירה התורה לשון 'טמאה' כדי לא לדבר בלשון מגונה, וכי יתכן שפְּגָנוּת צַדִּיקִים דִּבֶּר הַכָּתוּב, לומר שהיו עיניה רכות. מבארת הגמרא: אֶלָּא, אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, 'ועיני לאה רכות' היינו שֶׁמַּתָּנוֹתֶיהָ אֲרוּכוֹת – שזכתה למתנות גדולות, שמבנה לוי יצאו כהנים ולויים, ומיהודה יצאו מלכים. וְרַב אָמַר, לְעוֹלָם רַכּוֹת מַמָּשׁ, מרוב בכי, וְלֹא נָאי הוּא לָהּ, אֶלָּא שָׁבַח הוּא לָהּ.

ומבאר רב את השבח שבדבר, שֶׁהָיְתָה שׁוֹמַעַת עַל פָּרָשַׁת דְּרָכִים בָּנֶיהָ אָדָם שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים, שְׁנֵי בָּנִים יֵשׁ לָהּ לְרִבְקָה – עשיו ויעקב, וּשְׁתֵּי בָּנוֹת יֵשׁ לוֹ לְלָבָן – לאה ורחל, גְּדוֹלָה שהיא לאה, תינשא לַגָּדוֹל – לעשיו, וְקַטָּנָה שהיא רחל, תינשא לַקָּטָן – ליעקב. וְהָיְתָה לאה יוֹשֶׁבֶת עַל פָּרָשַׁת

המשך בעמוד טו

דְּרָכִים וּמַשְׁאֵלָת – ושואלת, גְּדוֹל, מַה מַּעֲשָׂיו, אמרו לה אִישׁ רַע הוּא, מְלֻכְלָכִים [–גוזל] את הבְּרִיּוֹת. ועוד היתה שואלת, קָטָן, מַה מַּעֲשָׂיו, ואמרו לה, 'אִישׁ תָּם יֹשֵׁב אֹהָלִים' (שם כה כז), וְהָיְתָה בּוֹכָה על שתפול בחלקו של עשיו הרשע, עַד שֶׁנִּשְׁתְּרוּ רִיבֵי עֵינֶיהָ, ועל זה אמר רבי יונתן שלאה ביקשה רחמים להנשא ליעקב, ולכן זכתה להקדים ולהנשא ליעקב לפני רחל.

הגמרא מביאה ראיה מפסוק נוסף שלאה זכתה לבכורה מחמת שבקשה רחמים שלא תפול לידי עשיו: וְהֵרֵינוּ דִּכְתִיב (שם כט לא) 'וַיַּרְא ה' כִּי שְׂנוּאָה לֵאָה וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ וְרָחֵל עֲקָרָה', ויש לברר, מַאי 'שְׂנוּאָה', אִילֵימָא שהיתה שְׂנוּאָה מַמָּשׁ, וכי אֶפְשָׁר לומר כן, והרי בְּגִנּוּת בְּהֶמָה טְמֵאָה לֹא דִּבֶּר הַכָּתוּב, אלא כתבה התורה 'הבהמה אשר איננה טהורה', וכי בְּגִנּוּת צַדִּיקִים דִּבֶּר הַכָּתוּב. אֶלָּא כך כוונת הפסוק, רָאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁשְּׂנוּאִין מַעֲשֶׂה עָשָׂו בְּפָנֶיהָ, לכן 'וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ', וילדה את הבכור ליעקב.

הגמרא ממשיכה לברר את דרשתו של רבי יונתן. שואלת הגמרא: וּמַאי – מה כוונת רבי יונתן במה שאמר צְנִיעוּת הָיְתָה בָּהּ בְּרָחֵל. משיבה הגמרא: דִּכְתִיב (שם כט יב) 'וַיַּגֶּד יַעֲקֹב לְרָחֵל כִּי אֲחִי אָבִיהָ הוּא וְכִי בֶּן רִבְקָה הוּא', ויש להקשות, וַהֲלֹא יעקב בֶּן אֲחוֹת אָבִיהָ הוּא, שהרי היה בן רבקה אחות לבן, ומדוע אמר לה שהוא אחי אביה, אֶלָּא כך היה המעשה, אָמַר לָהּ יעקב לרחל, מְנַסְּבַתְּ לִי – האם ברצונך להנשא לי, אָמְרָה לֵיהּ, אִין – כן, מִיהוּ, אֲבָא רַמָּאָה הוּא, וְלֹא יָכְלַתְּ לֵיהּ – אבל אבי רמאי הוא, ולא תוכל לו. אָמַר לָהּ, מַאי רַמָּאוּתֵיהּ – לאיזו רמאות כוונתך. אָמְרָה לֵיהּ, אִית לִי אֲחָתָא דְּקַשְׁיָא מִינַאי – יש לי אחות שמבוגרת ממני, וְלֹא מְנַסְּבָא לִי מִקַּמָּהּ – ולא ישיאני אבי לפניה, אלא ירמה אותך. אָמַר לָהּ יעקב אָחִיו אֲנִי בְּרַמָּאוּת, וזהו שאמר יעקב לרחל 'כי אחי אביה הוא' כלומר אחיו הוא ברמאות.

ממשיכה הגמרא: [אָמְרָה לֵיהּ] רחל ליעקב, וּמִי שָׁרֵי לְהוּ לְצַדִּיקֵי – וכי מותר לצדיקים, לְסַנְוֵויֵי בְּרַמָּאוּתָא – ללכת ברמאות. אמר לה יעקב, אִין – כן, שנאמר (שמואל ב' כב כז) 'עִם נָבָר תִּתְבָּרַר וְעִם עִקֵּשׁ תִּתַּפָּל' – עם איש נקי ובר לבב תתנהג בברירות וביושר, ועם עקש תתהולך בדרך עקלקלה אף אתה תתנהג עמו בעקמומיות.

מה עשה יעקב כדי שלא ירמה אותו לבן, מָסַר לָהּ לרחל סִימָנִין, שכשתבנס עמו לחופה תאמר לו וידע שהיא רחל. כִּי קָא מְעַיְּילִי לָהּ לְלֵאָה – כשהכניס לבן את לאה לחופה במקום רחל, סָבְרָה רחל, הַשְׁתָּא מִיכְסְפָא אַחֲתַאי – עכשיו תתבייש אחותי שיעקב יגלה שאינה כלתו. מה עשתה, מְסַרְתִּינְהוּ נִיחָלָה – מסרה לה את הסימנים. וְהֵרֵינוּ דִּכְתִיב (בראשית כט כה) 'וַיְהִי בַּבֹּקֶר וְהִנֵּה הִיא לֵאָה', מִכְּלַל דְּעַד הַשְׁתָּא לָאו לֵאָה הִיא – וכי עד הבוקר לא היתה לאה, אֶלָּא מֹתְחוֹ סִימָנִים שֶׁמָּסַר לָהּ יַעֲקֹב לְרָחֵל, וּמְסַרְתָּהּ לְלֵאָה, לֹא הָוֵה יָדַע לָהּ עַד הַהִיא שַׁעְתָּא – לא ידע יעקב עד הבוקר שהיא לאה.

הגמרא מביאה מימרות נוספות בענין בני יעקב: בְּעָא מִינֵּיהּ אַבָּא חֲלִיפָא קְרִיוָא, מֵרַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, בִּכְלָלָן – כשהכתוב מנה את מספר הבאים למצרים בכללותם אַתָּה מוֹצֵא שִׁבְעִים, שנאמר (שם מו כז) 'כָּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרַיְמָה שִׁבְעִים', בִּפְרָטָן – וכשאתה מונה אותם לפי שמותם המפורטים שם (פסוקים ח־כז) אַתָּה מוֹצֵא שִׁבְעִים חָסֵר אֶחָד, וכיצד יתכן הדבר.

אָמַר לֵיהּ רבי חייא בר אבא, תְּאוֹמָה הָיְתָה עִם דִּינָה, ולא נמנתה בפירוש, דִּכְתִיב בשמות היורדים מצרימה (שם מו טו) 'וְאֵת דִּינָה בִתּוֹ', 'ואת' בא לרבות שהיתה לדינה תאומה. שאל אותו אבא חליפא: אֶלָּא מֵעַתָּה – לפי דבריך, אם כן תְּאוֹמָה הָיְתָה גם עִם בִּנְיָמִן, דִּכְתִיב

'וְאֶת בִּנְיָמִין אָחִיו בֶּן אִמּוֹ' (בראשית מג כט), ואם היתה לבנימין תאומה הרי שירדו יותר משבעים נפש.

אָמַר רבי חייא בר אבא לאבא חליפא, מַרְגָּלִית טוֹבָה הָיְתָה בְּיָדִי – טעם יקר כמרגלית היה בידי ולא רציתי לגלותו, וְאַתָּה מְבַקֵּשׁ לְאַבְּדָהּ מֶמֶּנִּי על ידי שאגלה אותו לאחרים. ומהו הטעם, הָכִי אָמַר רַבִּי חֲמָא בַּר חֲנִינָא, נפש השבעים החסרה במנין השמות זו יוֹכֶבֶד, שֶׁהוֹרָתָהּ בַּדֶּרֶךְ – שאמה נתעברה בה כשהיו בדרך למצרים, וְלֵידָתָהּ הֵיתָה בֵּין הַחוֹמוֹת – בתוך מצרים, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כו נט) 'וְשֵׁם אֵשֶׁת עַמְרָם יוֹכֶבֶד בַּת לֵוִי אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלֵוִי בְּמִצְרָיִם', ומדוע הוצרכה התורה לומר שילדה אותה ללוי במצרים, והרי כבר נאמר שהיתה בת לוי, אלא לומר שרק לֵידָתָהּ הֵיתָה בְּמִצְרַיִם, וְאֵין הוֹרָתָהּ בְּמִצְרַיִם, ולא הוזכרה בפירוש כיון שעדיין לא נולדה.

הגמרא מביאה שאלה נוספת של רבי חלבו בענין יעקב ובניו: בָּעָא מִינֵּיהּ רַבִּי חֶלְבּוֹ מֵרַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי, כְּתִיב (בראשית ל כה) 'וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רָחֵל אֶת יוֹסֵף וגו' וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל לָבָן שַׁלְּחֵנִי וְאֵלְכָה אֶל מְקוֹמִי וְלְאַרְצִי', מַאי שְׁנָא כִּי אִתְיְלִיד יוֹסֵף – מדוע רק אחרי שנולד יוסף רצה יעקב לחזור לבית אביו.

אָמַר לֵיהּ רבי שמואל, רָאָה יַעֲקֹב אָבִינוּ ברוח הקודש שֶׁאֵין זַרְעוֹ שֶׁל עֵשָׂו נִמְסָר אֶלָּא בְּיַד זַרְעוֹ שֶׁל יוֹסֵף, שֶׁנֶּאֱמַר בנבואת עובדיה על העתיד לבוא (עובדיה א יח) 'וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לֶהָבָה וּבֵית עֵשָׂו לְקַשׁ וגו' וְדָלְקוּ בָהֶם וַאֲכָלוּם וְלֹא יִהְיֶה שָׂרִיד לְבֵית עֵשָׂו כִּי ה' דִּבֵּר', הרי שבית יוסף יהיה הלהבה שתשרוף את בית עשו. ולכן בשעה שנולד יוסף לא חשש יעקב מעשו, ורצה לחזור לבית אביו.

מקשה הגמרא: אִיתְיְבֵיהּ, והרי נאמר לגבי מלחמת צקלג אחר שכבשוה עמלק, 'וַיִּכֶּם דָּוִד מֵהַנֶּשֶׁף וְעַד הָעֶרֶב לְמָחֳרָתָם' (שמואל א ל יז), והרי עמלק היה נכדו של עשו ואילו דוד הוא משבט יהודה ולא מיוסף, ובכל זאת הכה בעמלק.

מתרצת הגמרא: אָמַר לֵיהּ רבי שמואל, דְּאַקְרֵיךְ נְבִיאֵי לֹא אַקְרֵיךָ כְּתוּבֵי – מי שלימדך נביאים, שם מובא מעשה זה, לא לימדך כתובים, דִּכְתִיב (דברי הימים א' יב כא) 'כְּלֻכְּתוֹ אֶל צִיקְלַג נָפְלוּ עָלָיו מִמְּנַשֶּׁה עֵדְנָה וְיוֹזָבָד וִידִיעֲאֵל וּמִיכָאֵל וְיוֹזָבָד וֶאֱלִיהוּא וְצִלְּתַי רָאשֵׁי הָאֲלָפִים אֲשֶׁר לִמְנַשֶּׁה', הרי שבני מנשה שהם מזרעו של יוסף עזרו לדוד במלחמה עם עמלק, ולכך נפל עמלק בידו.

מָתִיב רַב יוֹסֵף, והרי הכתוב כשהוא מונה את שמות בני השבטים הוא אומר (דברי הימים א' ד מב) 'וּמֵהֶם מִן בְּנֵי שִׁמְעוֹן הָלְכוּ לְהַר שֵׂעִיר אֲנָשִׁים חֲמֵשׁ מֵאוֹת וּפְלַטְיָה וְנַעֲרְיָה וְרָפָיָה וְעֻזִּיאֵל בְּנֵי יִשְׁעִי בְּרֹאשָׁם וַיַּכּוּ אֶת שְׁאֵרִית הַפְּלֵטָה לַעֲמָלֵק וַיֵּשְׁבוּ שָׁם עַד הַיּוֹם הַזֶּה', הרי שמבני שמעון גם נלחמו בעמלק ולא רק מיוסף. אָמַר רַבָּה בַּר שִׁילָא, יִשְׁעִי שהוזכר בפסוק, אינו מבני שמעון, אלא מִבְּנֵי מְנַשֶּׁה אֲתָאי [–הוא בא], דִּכְתִיב 'וּבְנֵי מְנַשֶּׁה חֶפֶר וְיִשְׁעִי'.

שנינו בבכורות (נא:), הַבכור אינו נוטל פי שנים בראובי בבמוחזק. שלא נאמר דין פי שנים של בכורה אלא בממון שהיה מוחזק ביד האב בחייו, ולא בממון שעדיין לא החזיק בו האב אלא רק היה ראוי ועומד להיות שלו. ומבואר (שם נב. ולהלן קכד:) במקור דין זה, שהוא ממה שנאמר בדין בכורה (דברים כא יז) 'לָתֵת לוֹ פִּי שְׁנַיִם בְּכֹל אֲשֶׁר יִמָּצֵא לוֹ', ולא במה שאינו מצוי תחת ידו בחייו. הברייתא שלפנינו מחדשת בדברים מסויימים, שהם נחשבים כמוחזק ולא כראוי.

תָּנוּ רַבָּנָן, הַבְּכוֹר שהוא בן של כהן נוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם בְּזֵרוֹעַ וּבִלְחָיַיִם וּבְקֵיבָה של בהמת חולין טהורה. וּבְמוּקְדָּשִׁין – בהמות קדשים של אביו. ובהמשך הסוגיא יבוארו דינים אלו. וְכן נוטל הבכור פי שנים בְּשָׂטָח שֶׁשָּׂבְחוּ הַנְּכָסִים של הירושה מעצמם לְאַחַר מִיתַת אֲבִיהֶן.

הברייתא מפרשת באיזה שבח הדברים אמורים: כֵּיצַד, הִנִּיחַ לָהֶן אֲבִיהֶן פָּרָה שלו כשהיא מוּחְכֶּרֶת וּמוּשְׁכֶּרֶת בְּיַד אֲחֵרִים – שהחכיר אותה לאחר תמורת חלק מסויים מריוח מלאכתה, או שהשכיר אותה תמורת סכום קצוב, אוֹ שֶׁהָיְתָה פרת אביהם רוֹעָה בָּאֲפָר [באחו, במקום מרעה הבהמות], ואינם צריכים להאכילה בעצמם, וְיָלְדָה לאחר שמת האב, הַבְּכוֹר נוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם בשכר החכירה והשכירות, וכן בולד. ואפילו שלא היה שבח זה בעולם בחיי האב, כל שבח שבא ממילא נחשב כאילו החזיק בו האב בחייו. אֲבָל אם הניח להם אביהם קרקע, וּבָנוּ עליה בָּתִּים וְנָטְעוּ בה כְּרָמִים, אֵין בְּכוֹר נוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם בשבח הבנין והנטיעה, אלא נוטל בו חלק פשוט בלבד כשאר אחיו. שכן לא נאמר דין בכורה אלא בממון המוחזק לאב בחייו, וכל שבח שאינו בא ממילא אלא על ידי מעשה בידים אינו נחשב כמוחזק אלא כראוי בלבד.

הגמרא תמהה על הדין הראשון השנוי בברייתא בזרוע לחיים וקבה: הַאי הַזְּרוֹעַ וְהַלְּחָיַיִם וְהַקֵּיבָה שהבכור נוטל בהן פי שנים, הֵיכִי דָּמֵי – באיזה אופן הדברים אמורים. אִי דְּאָתֵי לִידֵי אֲכִילָה – אם כבר ניתנו ליד אביהם הכהן בחייו מאת הישראל, פְּשִׁיטָא שהבכור נוטל בהן פי שנים, שהרי הן ממונו לכל דבר. וְאִי דְּלֹא אָתֵי לִידֵי אֲכִילָה בחייו, הרי לא החזיק אביהם בממון זה בחייו, אלא רק רָאוּי הוּא לו, וְהלכה בידינו שאֵין הַבְּכוֹר נוֹטֵל פי שניים בְּמִמּוֹן הָרָאוּי בְּבִמּוּחָזָק. מתרצת הגמרא: הָכָא בְּמַכִּירֵי כְּהוּנָּה עֲסָקִינַן – הברייתא מדברת בכהן שאנשי עירו הם קרוביו ומכריו, והם מזכים לכהן זה בזיכוי גמור את כל מתנות הכהונה שבידיהם, וְכן מדובר בבהמה דְּאִשְׁתְּחִיט בְּחַיֵּי דַּאֲבוּהוֹן – שכבר נשחטה בחיי אביהם של היורשים. וְקָסָבַר התנא של הברייתא, מַתָּנוֹת שֶׁלֹּא הוּרְמוּ כְּמִי שֶׁהוּרְמוּ דָּמוּ, ואף קודם שהופרשו מהבהמה יש בהן מצות נתינה כדין מתנות כהונה. לפיכך מיד לאחר שחיטת הבהמה כבר זכה האב במתנותיה, ועל כן נוטל בהן הבכור פי שנים.

הגמרא דנה בדין השני השנוי בברייתא, שהבכור נוטל פי שנים בבהמת קדשים שהוריש להם אביהם. תמהה הגמרא: והרי מוּקְדָּשִׁין לַאו דִּידֵיהּ נִינְהוּ – אינם ממונו של האב אלא של גבוה הם, ומדוע נוטל בהם הבכור פי שנים. והרי בדין בכור נאמר 'לָתֵת לוֹ פִּי שְׁנַיִם בְּכֹל אֲשֶׁר יִמָּצֵא לוֹ', וקדשים שאינם שלו אינם בכלל 'אשר ימצא לו'. מתרצת הגמרא: הברייתא מדברת בְּקָדָשִׁים קַלִּים, וְאִלֵּיבָא דְּרַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי, דְּאָמַר קדשים קלים מָמוֹן בָּעָלִים הוּא. ולשיטתו אף הם בכלל 'אשר ימצא לו', ועל כן הבכור נוטל בהם פי שנים.

הגמרא מביאה את מקור שיטתו של רבי יוסי הגלילי: דְּתַנְיָא, הגוזל את חבירו, ותבעו הנגזל לדין וכפר הגזלן ונשבע לו שבועת שקר שלא גזל, ואחר כך הודה, הרי הוא משלם לנגזל קרן וחומש, ומביא אשם גזילות. ומה שנאמר בפרשה זו (ויקרא ה כא) 'נֶפֶשׁ כִּי תֶחֱטָא וּמָעֲלָה מַעַל בַּה' וְכִחֵשׁ בַּעֲמִיתוֹ', בא לְרַבּוֹת אף את הגוזל קַדָּשִׁים קַלִּים מבעליהם ולחייבו חומש ואשם, לְפִי שֶׁהֵן מָמוֹן בָּעָלִים, דִּבְרֵי רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי.

הגמרא מקשה על הדין השלישי השנוי בברייתא: הִנִּיחַ לָהֶן אֲבִיהֶן פָּרָה מוּחְכֶּרֶת וּמוּשְׁכֶּרֶת בְּיַד אֲחֵרִים, אוֹ שֶׁהָיְתָה רוֹעָה בָּאֲפָר וְיָלְדָה, הַבְּכוֹר נוֹטֵל בָּהּ פִּי שְׁנַיִם.

הַשְׁתָּא – מאחר שבפרה מוּחְכֶּרֶת וּמוּשְׁכֶּרֶת ביד אחרים, דְּלַאו בְּרְשׁוּתָא דְּמָרֵיהּ דִּידְהוּ קַיְימָא אֲמְרַת שָׁקִיל – שאפילו שאינה עומדת ברשות בעליה [האב] אלא ברשות החוכר או השוכר, הינך אומר שהבכור נוטל בשבחה פי שנים, אם כן בְּרוֹעָה בָּאֲפָר שהיא ברשות האב, מִיבַּעְיָא – וכי צריכה הברייתא להשמיענו שהבכור נוטל בשבחה פי שנים. מתרצת הגמרא: הָא קָא מַשְׁמַע לָן – הברייתא באה להשמיענו בהוסיפה את דין רועה באפר, דְּבכור נוטל פי שנים בְּמוּחְכֶּרֶת וּמוּשְׁכֶּרֶת דווקא באופן שהוא דּוֹמֶיא דִּרוֹעָה בָּאֲפָר. מָה רוֹעָה בָּאֲפָר שֶׁכָּחָא דְּמַיְילָא קָא אָתֵי, וְלֹא קָא חָסְרֵי בָּהּ מְוֹנָא – שהוא שבח הבא מאליו, ואין היורשים מוציאים ממון על מזונות הבהמה, שכן היא אוכלת מעשב השדה,

---

מעלה מיוחדת ביום ראשון, אפילו לגבי ראש-חודש וראש-השנה – שנקרא גם "יום אחד".

משיחת פרשת במדבר ה'תשכ"ז